

LATIFA JANRI

Husenova Dilshoda Tohir qizi

Jondor tuman 14-o’rta umumta’lim maktabi boshlang’ich sinf o’qituvchisi.

ЖАНР АНЕКДОТА

Хусенова Дилшода дочь Тахира работает учителем начальных классов 14-й средней общеобразовательной школы Джондорского района.

GENRE OF A JOKE

Khusenova Dilshoda, daughter of Takhira, works as a primary school teacher at the 14 th secondary comprehensive school in the Dzhondor district.

Annotatsiya: Maqolada latifalarning boshqa og’zaki epik hamda kulgiga asoslanuvchi janrlar bilan munosabati haqida fikr yuritilgan. Latifalarning

Tayanch so’zlar: latifa, janr, obraz, folklor, poetika, obyekt, ko’rgazmalilik, metod, interfaol, tadqiqot, didaktika, qahramon, hajviya, kulgu, multimediya, askiya.

Аннотация: в статье определены характерные черты художественной композиции анекдотов, эпизодического сюжета, суть и развязка, значимость диалогов.

Ключевые слова: анекдот, жанр, образ, фольклор, поэтика, объект, выставка, метод, интерактив, исследование, дидактика, герой, комедия, смех, мультимедиа, юмор.

Keywords: anecdote, genre, image, folklore, poetics, object, exhibition, method, interactive, research, didactics, hero, comedy, laughter, multimedia, humor.

Annotation: The article features of the artistic composition of anecdotes, the episodic plot, the essence and denouement, the significance of dialogues are determined;

O'zbek folklori epik janrlari orasida xalq latifalari g'oyat ommaviyligi va hozirjavoblighi bilan ajralib turuvchi mustakil an'anaviy janr hisoblanadi. «Latifa» so'zi arabcha «latif va lutf» so'zlaridan olingan bulib, nozik qochirimli, mayin kinoyali kichik kulgili hikoyani anglatgani sababli istilohiy mohiyat kasb etgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, fors-tojik tilida bunday kulgili epizodik hikoyalarni maxsus to'plab, 1223 yilda «Javome'ul-hikoyot va lavome'ur-rivoyot» (Hikoyatlar to'plami va rivoyatlar ziyosi) nomi ostida alohida kitob sifatida tartib bergan Muhammad Avfiy Buxoriy (1172/1176 - 1233/1242) ham ularni latifa demagan, balki hikoyat degan.

Sirasini aytganda, aslida hikoyat deyilsa-da, davrlar o'tishi bilan ma'lum g'oyalarni ifodalashga moslashtirilib qayta ishlanishi natijasida latifa namunalariga aylangan bunday asarlar Majduddin Muhammad binni Adnom Surhakatiyning «Tarixi Turkiston», Abu Ja'far Muhammad binni Jarir Tabariy (838-923)ning «Tarixi Tabariy», Abu Rayhon Beruniy (973-1048)ning «Osor-ul-boqiya», «Kitob-ul Hind», saljuqiylar vaziri Nizomulmulk (1018-1092)ning «Siyosatnoma», Unsurul Maoliy Kaykovus (1021-vafot yili noma'lum)ning «Qobusnoma», Nizomi Aruzi Samarqandiyning (XII asr) «Chahor maqola», Zahiriy Samarqandiy (XII asr)ning «Sindbodnoma», Hakim Sanoiy (XII asr)ning «Hadiqat-ul haqiq» (Haqiqatlar bog'i), Sa'diy Sheroziyning «Guliston», Zayniddin Vosifiyning «Badoe' ul-vaqoe'» (Badiiy voqealar), Davlatshoh Samarqandiy (1435/36-1495)ning «Tazkirat ush shuaro» (Shoirilar bo'stoni), Xondamirning «Makorim ul-axloq» (Yaxshi hulqlar) va «Habib us-siyar» (Yoqimli xislatlar), Mirxondning «Ravzat us-safo» (Safo bog'i) va boshqalarda istagancha keltirilgan esa-da, barchasida hikoyat istilohi istifoda etilgan.

Faqat Nosiruddin Burhoniddin Rabg'uziyning 1310 yilda intihosiga yetkazilgan «Qisasi Rabg'uziy» asaridagina latifa istilohi ostida ikkita voqeot bayoni berilgan. Voqealar bayoni garchi jiddiy bo'lsa-da, vale kinoyaga moyilroq ohangga ega. Ana shu dalillarning o'ziyoq latifa istilohining nisbatan keyinroq, aniqrog'i, 1532-33 yillarda Faxriddin Ali Safiy tomonidan tartib berilgan «Latoyif ut-tavoyif» (Turli toifadagilarning latifalari) kitobining el orasida keng shuhrat qozona borishi tufayli nainki adabiy, balki xalq ijodida ham taomilga kira boshladi, istilohiy mohiyat kasb etgan holda ilmiy muomalada barqarorlasha borganini kuzatish mumkin.

To'g'ri, xalq orasida XVI asrdayoq keng shuhrat qozongan bu kitob goh «Latoyif ut-tavoyif», goh «Latoyifuz-zaroyif», gohida esa shunchaki

«Latofatnoma» tarzida atalib kelingan esa-da, uni o'zbek tiliga o'giran tarjimon Hoji Sotimxon Xoja In'om Munavvar qayd etganidek: «Latoyif so'zi garchi latifa so'zining ko'pligi bo'lsa ham, «latoyif» so'zi garchi latifa mazmunini inkor etmasa ham, «latoyif» - bu latifa emas. Latoyif turli tuman dilkash, maroqli, xarakterli, xullas, kimmatli voqea va hodisalarning latifanamo ixchamlikdagi bayonidir. Shuning uchun ham bu hikoyalarni latifa deb emas, balki latofatlar, lutflar deb atash mantiqqa yaqindir. Chunki bu latoyiflarni o'qigan kishi xuddi latifalarni o'qigandek ham qah-qah solib kuladi, ham chuqur fikrga toladi, sidqidildan yum-yum yig'laydi ham. Safiyning latoyiflari orasida, garchi xalq latifalariga aylanib ketgan hikoyatlar uchrab tursa ham, bu asar, eng avval, chindan ham dog' qiluvchi latifalar majmuidir". Bu fikrdan uch narsa oydinlashayotir: birinchisi va muhimi, latoyif so'zining latifa mazmunini anglatishi va ko'plikda qo'llanilganligi; ikkinchisi, boshda u hikoyat ma'nosida, aniqrog'i, hazilkashlikka yo'g'rilgan lutflardan iborat kulgili epizodik hikoyalarni anglatganligi; nihoyat, uchinchisi esa, Ali Safiy latoyiflarining ancha-munchasi bora-bora xalq latifalariga aylanishi va shu jarayonda latifa xalqning shu xildagi zarofatli og'zaki epizodik hikoyalarni ifodalovchi istilohiy mohiyat kasb etganligi. Shu zaylda, aytish mumkinki, xalq ijodiyotida latifa janri garchi taxminan IX-XI asrlarda paydo bo'lib, taraqqiy eta borganligi va Mahmud Qoshg'ariy ma'lumoticha, turkiy xalqlar orasida saw (sav) deb atalganligi ma'lum esa-da, folkloriy hodisani ifodalovchi arabcha «latifa» istilohi asta-sekin uni siqib chiqara boshladi va XIII asrdan muomalaga, kira borib, XIU-XUI asrlar davomida to'la barqarorlashuvga erishdi. Buni ozar folklorshunosi V.Valievning «latifa» so'zi bir termin kabi ozarbayjon folklorida keyinroq paydo bo'lgandir. Umuman, xalq orasida bu termin ishlatilmagan. Xalq orasida bu xildagi namunalar «bazama» deyiladi. Holbuki, folklorshunoslar arab tilidagi kalima «latifa» so'zini bir termin kabi qabul qilganlar. Bizga qolsa, latifa o'rnida «bazama» ishlatilsa, yanada munosib bo'lardi" , - degan fikri ham ma'lum ma'noda tasdiqlaydi.

Alisher Navoiy ham latifa o'rnida «bazla» va uni aytuvchini «bazlago'y» tarzda qo'llaydi:

Foydasiz qilmasa zohir karam,

Bermasa bir bazlaga yuz ming diram.

(«Hayratul-abror», 100-b) Va:

Zarofat holatida bazlago'lar,

Atoridqa qilib har dam g'ulular.

(«Farhod va Shirin», 30-b) va boshqalar.

Dastlabki paytda foydasiz narsalar uchun qalam «zohir etish» sarflashga hojat bo'lmaganidek, buhuda, mantiqsiz, kulgu qo'zg'amaydigan "bazla" (latifa)ga «yuz ming diram» sarflamoqqa ne hojat deyilsa, ikkinchi baytda nozikfahmlilik, zariflik kayfiyatida "bazlago'" (latifago'y)lar aytayotgan quvnoq latifalardan kah-qahalar avji Atorud (Yupiter)gacha yetardi degan ma'noni uqish mumkin. Ko'rinayotirki, «bazama» va «bazla» so'zlari yagona «baz» o'zagi asosida yaratilganligi bilan o'zaro hamohangdir. Shunga qaramay, turkiy tildagi «bazla» va «bazama» istilohlari o'rnida arabcha «latifa» istilohi ilmiy taomilga o'zlashib ketdi. Biroq xalq orasida «hikoyat», «mutoyiba» istilohlarini «latifa» ma'nosida qo'llash hamon davom etayotir.

Latifa umumfolklor hodisasi bo'lib, ruslarda anekdot, polyaklarda pereklad, italyanlarda fassetsiya, frantsuzlarda fablio va nemislarda shvank deb yuritiladi. Biroq unutmash kerakki, ruslardagi «anekdot» mazmunan «latifa» istilohiga teng ekvivalent bo'la olmaydi. Chunki «anekdot» so'zi «chop etilmagan asar» yoki «chop etilishi mumkin bo'lmagan asar» ma'nosida bo'lib, uni ilk bor vizantiyalik tarixchi Prokopiyy Kesariyskiy qo'llagan edi. U o'zining Vizantiya imperatoriga bag'ishlab yozgan kitobini «Anekdot» deb nomlagan edi. Hozirgacha fanda «Taynaya istoriya» («Yashirin tarix») nomi bilan mashhur bo'lib kelayotgan bu kitobni yozishda maxfiy hujjatlardan foydalanilganligi tufayli uni shunday atash zaruriyatga aylangan edi. Anekdotlarda ham tagdor qochirimlar, piching va kesatqlarni ifodalovchi ma'nolar borligi sababli XVIII asrdan e'tiboran xalq og'zaki nasrida latifaga o'xshagan hodisani ifodalovchi istiloh sifatida qo'llana boshlandi.

O'zbek xalq latifalari favqulodda boshlanishi va favqulodda naql etilishi bilan e'tiborni tortadi. Ularning asosida yengil mutoyiba va o'tkir hajv yotadi. Ular hajman muxtasar, mazmunan ixcham bo'ladi. Asosan, bir yoki ikki-uch epizoddan tashkil topadi. Yakka ijroda aytiladi. Xalq hajviyoti va mayin yumorga asoslangan latifalarda hayot haqiqati uydirma, so'z o'yini, kinoya va qochimlar vositasida aks ettiriladi. Latifalar yechimida satira va yumor hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yechim tasodifan ko'tarilgan kulgu, kah-qaha yoki so'z o'yiniga asoslanadi. So'z o'yini latifa kulminatsiyasini tashkil etadi.

Latifalarda nutqning dialog shakli keng qo'llanadi. Ular ijtimoiy-siyosiy va maishiy hayotiy ma'no kasb etadi. Kishilar fe'l-atvorida uchraydigan salbiy axloqiy xususiyatlarni inkor etib, soddalik, go'llik, kaltafahmlik, savodsizlik,

omiylik, merovlik, g'afloyinlik, befarosatlik ustidan kulgi uyg'otadi. Odamlarni hushyorlikka chorlaydi.

Latifalar ortiqcha tasviriylikdan xoliligi bilan ham ajralib turadi, ularda birorta ortiqcha so'z yoki detal uchramaydi. Binobarin, kompozitsiyaning soddaligi, syujetning ixcham va lo'ndaligi, yechimning favqulodda yuz berishi va tasodifan ko'tarilgan kulgiga asoslanganligi, yagona markaziy qahramon obraziga bog'liqligi latifaning doimiy va barqaror janriy belgilari sanaladi.

Latifalarning paydo bo'lishi masalasi folklorshunoslikda anchayin bahslarga sabab bo'lib kelayotir. Chunonchi, A.P.Peltser bu masalada A.Potebnya va A.Gluxovlar fikrini quvvatlab, latifalar ertaklar, masallar yoki naqlarning qayta ishlanishi, ixchamlashtirilishi, qochirimli ifodaviylik asosida kulgi uyg'otish darajasiga keltirilishi natijasida paydo bo'ladi deb hisoblaydi. O'zbek folklorshunosi H.Razzoqov ham «Satira, yumor xarakteridagi hajviy ertaklarning kichik hajmdagilari tobora ishlanib, ixchamlanishi natijasida bora-bora latifa janriga aylanib ketganidek, ulardagi epik komik qahramon Kallar, Aldarko'sa, Mashrab, Nasriddin afandi obrazlarining takomillashib, badiiy tip darajasiga ko'tarilishi uchun yordam beradi», deya yuqoridagi fikrga tarafdorlik qiladi. Bu fikrni «Latifaning janr sifatida shakllanishida ertak, rivoyat, lof, askiya va maqollarning ta'siri kuchli bo'lgan»ligini ta'kidlab, prof. B.Sarimsoqov ham tasdiqlaydi.

Xullas, xalq latifalari qahramoniga aylangan Xoja Nasriddin afandi obrazi sarchashmasida ana shu ikki buyuk siymo - Xoja Nasriddin Oqshahariy va Xoja Hasan Nasriddin Tusiyalar turadi. Biroq aynan shu tarixiy shaxslarning o'zi bo'lmay, balki asrlar davomida xalq tomonidan badiiy qayta ishlangan va uning orzu-armonlarini ifodalovchi epik qahramon timsoliga aylangan. Uning nomi xalq latifalarida Mullo Nasriddin, Xoja yoki Xo'ja Nasriddin, Nasriddin afandi va Afandi shakllari uchraydi.

Xullas, latifalarda Nasiriddin afandi va boshqa personajlar nutqi juda katta badiiy estetik vazifani o'taydi; qahramon va personajlar xarakteriga xos xususiyatlarni ochishga xizmat qiladi. Ayniqsa, afandi nutqidagi qochirimlar, tagdor kinoyalar, kulgi yaratuvchi ko'p ma'noli so'zlar uning o'tkir didli, so'zga chechan, qiziqchilikka moyil tabiatini belgilaydi. Shu fazilati bilan hajman siqiq va ixcham bu latifalar xotiraga tez o'rinishib o'zlashadi va og'izdan-og'izga o'tib, sayqal topgan holda elga kulgi ulashib yashayveradi.